

کتابخانه‌های بزرگ اسلامی

کتاب و کتابخانه‌ها بوستان دانشمندان است

« علی‌علیه‌السلام »

اطاق بی کتاب جسم بی روح است

« سیسرون »

تأثیر اساسی کتاب و سازندگی آن در پایه‌گذاری تمدن و پی‌ریزی فرهنگ اصیل موضوعی نیست که قابل انکار باشد. یکی از بزرگ‌ترین موهبت‌هایی که به نوع بشر اعطاء شده است استعداد نویسندگی و تحریر است که با پرورش و بهره‌برداری از آن می‌تواند اسرار درونی خود را بازگو کرده و هم‌نوعان خود را از افکار و اندیشه‌ها و معلومات و مقاصد خود مطلع و آگاه سازد.

هرچند تاریخ دقیق پیدایش خط و اختراع آن درست‌روشن و مشخص

اختراع خط نیست ولی آنچه قابل تردید نیست اینکه اختراع آن، از بزرگ‌ترین

و مفیدترین کشف مغز بشری بوده است که آثار سودمند آن بر تمام

کشفیات و اختراعات بشری در کلیه ادوار و اعصار زندگی؛ برتری و فزونی داشته است که اگرما

برای آغاز تمدن بشری مبدأئی قائل شویم، مسلم اختراع خط اولین پایه و سنگ‌اساسی آن

محسوب خواهد شد.

پیچیدگی و ابهام آغاز اختراع خط یکی از نویسندگان **دائرةالمعارف** بریتانیا را

و داشته است که این حقیقت را اظهار نماید:

« چهارصد سال است که دانشمندان جهان بر کشف این مهم فرهنگی همت گمارده‌اند

« ولی هنوز از حقیقت دور مانده‌اند، و چون مانعی توانیم از روی تاریخ صحیح و حدس،

« تاریخی دقیق ظهور الفبا را تعیین نمائیم، پس ناچار باید بموجب مدارک صحیح

« که از کتب آسمانی استفاده میشود اعتراف نمائیم که این موضوع از اختراعات مغز

« بشری نبوده و از الهامات آسمانی بوده است که بوسیله پیامبران به مردم تعلیم داده شده است » (۱) .

ویکی دیگر از نویسندگان تاریخ علم از روی حدس تاریخی دچار تردید شده و در تعیین منطقه نشو و نماى آن چنین میگوید :

« اینکه آیا مصریان نخستین مخترع کتابت بوده و یا در این کار با سومریان و چینیان شریک بوده اند مسأله‌ای است که باید در آن بحث شود ولی آنچه را که باید در نظر داشت اینکه : چنین اختراعی در هر جا صورت بگیرد ، گاری نیست که بتوان برای آن زمان خاصی معین کرد . . . » (۲)

بامه این ابهام و تاریکی که در آغاز اختراع خط در میان دانشمندان و محققین فن وجود دارد ظاهر آتردیدی نیست که نخستین کتابی که از بشر قدیم بجا مانده است متعلق به آشوریه و مصریه میباشد ، که هر کتاب محوطه بزرگی را اشغال میکرد است چون بجای کاغذ و مرکب در نوشتن آن از لوحه‌های سنگی ظریف و گل رس استفاده میشد ، و نویسنده کامل کسی بود که در تراش سنگ و نقر احجار و فلزات مهارت بسزائی داشته و میتوانست خواسته قلبی خود را در سنگ یا چوب حک و نقش نماید .

هنر خط هم مانند سایر پدیده‌های صنعتی بشر دورانهای مختلف و گونه دورانیهای تکامل خط گونی پشت سر گذاشته تا بمرحله کنونی رسیده است و محققین فن در این باره سخنان فراوانی دارند که ما باختصار با اندازه ضرورت بحث نقل میکنیم : « خط در آغاز بصورت تصویری بود که هر تصویر نماینده يك اندیشه محسوب میشد سپس دوران رمزی پیش آمده است که يك حرف نشان دهنده کلمه تصویری بود ، و در روزگار سلطنت قدیم که از سال ۳۴۰۰ ق م شروع و به ۲۴۷۵ ق م ختم میشد بیست و چهار علامت الفبای قراردادی بوجود آمد که در عین بکار بردن آنها از علامتهای پیچ در پیچ هیرو گلیفی (۳) نیز استفاده میکردند و از مشخصات آن دوره وجود اهرام ، کتیبه‌ها و نوشته های فراوان و از همه مهمتر بنای عظیمی است که در مصر بیادگار مانده است سپس این علامتها را فینیقیان که مخترع الفبای سامی هستند بدرجه عالی تری رساندند و منتهای کمال آن بدست یونانیان فراهم

۱ - نقل از مجله مهر شماره ۵ سال ۴۲ بقلم یکی از اساتید دانشگاه تهران

۲ - تاریخ علم تألیف جرج سارتون ترجمه آقای احمد آرام ص ۲۱

۳ - مشتق از کلمه هیرو (hiero) بمعنی مقدس و (glyphein) بمعنی کند و حک کردن نقل از پاورقی آقای آرام بر کتاب تاریخ علم جرج سارتون.

آمد (۱) سپس خط آسانتر و روانتری بنام خط هیراتیکی اختراع شد (حدود ۱۹۰۰ ق. م.) و پس از آن یک نوع خط خلاصه نویسی بنام خط دموئیکی جانشین آن شده است و این خطوط را بر روی سنگهای سخت خارا و عاج و چرم یا استخوان کتف شتر و گوسفند یا ورق جلد آهو یا سنگهای نازک و سفید مینوشتند اگرچه نوشتن و حک چنین اجسام بسیار بود ولی این دشواری مانع جدی کار نمی شد چون نویسندگی یک نوع عمل مقدسی بشمار میرفت و نگارنده می - کوشید که بیش از توانائی خود در این راه رنج برده و کار زیبایی تحویل جامعه دهد ، نمونه ای از این کتابها و نوشته ها در کتابخانه هائی که در بابل و عیلام در اثر حفاریها بدست آمده است مشاهده گردیده است (۲)

اختراع خط آنگاه ارزش اجتماعی خود را دریافت که بشر توانست وسائل نویسندگی بهتری برای آن تهیه نماید و آن اختراع «پاپیروس» به نام پاپیروس بود (۳) که نخست وسیله مصریان صورت گرفت پاپیروس که در تلفظ یونانی از دو کلمه «paper = کاغذ» و «bible = کتاب» تشکیل شده است که در زبانهای دیگر بصورت های مختلف تلفظ گردیده است مثلاً برخی از یونانیان آن را «بابلیون» تلفظ نموده اند در هر صورت آن یک نوع ماده نوشتنی بسیار مناسبی بود که از مغز علفی بنام «بردی» بدست می آمد که در باتلاقیهای دلتای رود نیل در آن زمان فراوان یافته میشد مغز این گیاه را بصورت نوارد می آوردند و نوارها را دولا و سه لا روی همدیگر می گذاشتند و پس از خیساندن آن با فشار یکدیگر می چسباندند سپس آن را صیقل میدادند و بر احوالی هر اندازه که می - خواستند پاپیروس فراهم میکردند این ماده نوشتنی بقدری خوب و کار آمد بود که تا قرن پنجم هجری هم مصرف میشده است با اینکه آن روزها کاغذهای چینی بازارهای دنیا را پر کرده بود (۴) پس از اختراع خط ، بشر در صد آن بر آمده است که نوشته ها و حکوکات نخستین کتابخانه خود را به نسلهای آینده بیاد کار بگذارد تا آنرا در جریان زندگی خود قرار بدهد روی همین اصل کتابخانه ها و مراکز نگهداری کتاب تشکیل داده و کتابهای مذهبی و دینی را که اکثریت نوشته های آن روز را تشکیل میداد درها کل و معابد نگهداری مینموده است .

حفاریها و تحقیقات باستان شناسی نشان میدهد که سومریها نخستین کسانی بودند که دارای کتابخانه و مراکز نگهداری کتاب بوده اند ، هر چند فرید وجدی نویسنده دائرة المعارف اسلامی قرن بیستم سعی دارد که افتخار تأسیس کتابخانه را در نخستین بار به هم میهنان خود نسبت دهد ولی تحقیقات فراوان اهل فن نشان میدهد ، که سومریها سه هزار سال قبل از میلاد در گلداه سکونت ورزیده و دارای تمدن و شهرهای آباد بودند و کتابخانه مزبور در شهر

۱ - تاریخ علم تألیف جرج سارتون ص ۲۳

۲ - دائرة المعارف فرید وجدی .

۳ - ابن ندیم در الفهرست میگوید : و اهل مصر کاغذهای می نوشتند که از نی بردی تهیه

مینمودند و مخترع آن یوسف (ع) بود ص ۳۱

« نیپور » درصد میلی بغداد قرار گرفته بود و روی تخمینهای علمی باستان شناسی الواح از گل پخته آنان مربوط به هزاره سوم قبل از میلاد بوده است (۱)

پس از « سومریان » یونانیان و مصریها و بابلیها افتخار تأسیس کتابخانه را دارند .
 قلم آفریده‌ای است از زنده که پرده‌های جهل و نادانی را پاره میکند و جان تازه‌ای به حیات انسانها میدهد و خداوند متعال در قرآن کریم به شان آن سوگند یاد میکند (همانند آنکه به عظمت خورشید و ماه و نفس انسانی سوگند یاد میکند) تاراج آنرا به همگان بیان داشته و مردم را بانیروی علم و قلم مجهز سازد .

اهمیت کتاب و نویسندگی
 از دیدگاه اسلام

در حسن توجه و عنایت قرآن به موضوع کتاب و نویسندگی همین بس که در کتاب جاویدان اسلامی بیش از سیصدوسی و یک بار از کتاب و مشتقات آن نام برده است (۲) و اخبار و روایات زیادی درباره اهمیت کتاب و نویسندگی وارد شده است ، مهمترین گواه این سخن مطالعه وضع فرهنگی عربستان مقارن طلوع اسلام در آن سرزمین بود بطوریکه مورخین می نویسند هنگام طلوع خورشید اسلام ، بیش از هفتده مرد و دویست زن باسواد پیدانمیشد (۳) ولی پس از انتشار اسلام در نقاط مختلف جهان آنروز ، کتابها و نویسندگان و کتابخانهها و دانشگاههایی در محیط اسلامی بوجود آمد و نیز کتابخانه‌های بزرگی در نقاط مختلف بلاد اسلامی تأسیس شد که بنا بنوشته دکتر « گوستا و لوبون مسیحی » تنها در کتابخانه الحاکم دوم ۶۰۰۰۰۰ جلد کتاب خطی و علمی بود در صورتیکه شارل عاقل امپراطور فرانسه (۴۰۰) سال بعد از او ، در پاریس کتابخانه‌ای بوجود آورد که مجموع کتابهای آن از ۹۰۰ جلد تجاوز نمی کرد ، که یک ثلث آن هم کتابهای مذهبی بود (۴)

جرجی زیدان مورخ معروف مسیحی ، آماری از کتابخانه‌های اسلامی نشان میدهد که بادر نظر گرفتن کمبود وسائل تحریر و بخش کتاب ، واقعاً بهت آور و تعجب انگیز است ، اومی نویسد : « کتابخانه بیت الحکمه بغداد دارای ۴۰۰۰۰۰ جلد و کتابخانه دار الحکمه قرطبه ۴۰۰۰۰۰ جلد و کتابخانه سلطنتی قاهره (۱۰۰۰۰۰۰) جلد و کتابخانه دار الحکمه قاهره (۱۰۰۰۰۰۰) جلد و کتابخانه طرابلس ۳۰۰۰۰۰ جلد و کتابخانه مراغه ۴۰۰۰۰۰ جلد و شهر غرناطه ، دارای هفتاد کتابخانه عمومی بوده است » (۵)

۱ - ترجمه تاریخ تمدن ج ۳ ص ۳۰۹ و تاریخ ملل شرق و یونان آلبرماله

۲ - المعجم المفهرس تنظیم محمد فؤاد عبدالباقی چاپ مصر ص ۵۹۱

۳ - بلاذری در فتوح البلدان چاپ قاهره ۱۳۵۰ هـ ص ۴۵۷

۴ - تاریخ تمدن اسلام و عرب تألیف دکتر گوستا و لوبون ص ۵۵۸ چاپ چهارم علمی .

۵ - تاریخ تمدن تألیف جرجی زیدان ج ۳ ص ۳۰۸